

Anıtsal ve Minimal Mekân Mimarlıkta ve Şehir Planlamacılığında Sovyet Modernizmine Giriş

Klaus Ronneberger ve Georg Schöllhammer

Avusturya’da konuyla ilgili kişiler Rus Konstrüktivizmi ve Stalinist mimariye yeterince aşınadır, ancak savaş sonrası dönem Sovyet modernizmi konusundaki bilgi birikimi hâlâ sınırlıdır. Bu durum, özellikle periferi bölgelerinde şehir planlamacılığı alanında geçerlidir. Bu projenin amaçlarından biri, Sovyet şehirciliğinin sadece ve sadece monoton beton yığını toplu konutlar üretmediğini, yer yer dikkat çekici orijinal unsurlar taşıyan ve pek çok açıdan Batılı planlamacılık anlayışı ve kavramlarıyla benzerlikler gösteren bir şehircilik anlayışı olduğunu da göstermek. Bu mimari çağı belgelemek, bugün çok sayıda bina, yıkılma veya terk edilme tehdidi altındayken son derece acil bir önem taşıyor.

Ulusal Radyo Çeşmesi, Almatı (Kazakistan)

Kullanılmayan bir otel, Bakü (Azerbaycan)

Dişli demiryolu istasyonu, Tiflis (Gürcistan)

Sovyet Şehir Planlamacılığının Dönemleri

1917 Devriminden sonra Bolşevikler şehirlerdeki can yakıcı konut meselesini, orta sınıfları evlerinden atarak çözmeye çalıştılar. Özel mülkiyetin belediyenin eline geçmesinin ardından yetkililer daireleri bir kaç hanenin yerleşebileceği bölmelere ayırdılar. Bu “*Kommunalka*” diye bilinen komün apartmanları on yıllar boyunca Sovyet yaşam biçiminin değişmez unsurları olageldi. Bir yandan da 20’li yıllarda şehirlerde, toplumun, sosyal ve estetik açılardan radikal bir şekilde yenilenmesini amaçlayan bir dizi avangard inşaat yürütülüyordu. Oluşum aşamasında gibi görünen sosyalist ütopyaların çekimine kapılan, aralarında Ernst May ve Hannes Meyer’in de bulunduğu yabancı mimarlar da Rusya’ya akın etti. Bu kişiler ülkeye yanlarında kendi planlarını, binalarını getirdiler. Sovyet bakış açısından bakıldığında “şehirleşme” en başta tamamen kapitalist bir olguydu. Bu da iki “sosyalist şehir” vizyonuna yol açtı: Bir taraftan “kent ve kır karşıtlığı”nın üstesinden, şehrin gelişmesinin sınırlandırılması ve köylerin endüstriyelendirilmesi sayesinde gelinecekti. Öte yandan, “yoğunlaşarak şehirleşme” ilkesine dayanan Eski Avrupa şehirleri modeline karşı “gevşek bir yapıda gruplanan binalar kanalıyla toplumsal hijyen” talebi geliştirilmişti. Sosyalist modelin ardında yatan temel fikir çalışma ve yaşama alanları arasında yakın mekânsal bağlantılar kurulması ve bu iki alanın birbirinden yeşil kuşaklarla ayrılması idi. Bu modül, birbirinin tıpatıp aynısı birimlerden oluşan ana eksen boyunca uzanan mekânsal bir alt sistem oluşturdu, bunların bütünü de şehri. Doğrusal sanayi şehri diye adlandırılan kavram, Volgograd veya Magnitogorsk gibi şehirler kurulurken kısmen uygulandı. Bugün bu döneme Sovyet şehirciliğinin “konstrüktivist aşaması” deniyor.

30’ların başlarında Stalin avangard estetikten kopulmasını emretti. Parti bu tip mimari deneylerin “formalist” ve “burjuva” olduğunu ilan etti. Modernizmin yerine, modellerini 19. yüzyıl Rusya’sında arayan bir tür neoklasisizm kondu. Sovyet mimarlardan “şanlı milli mimari mirası” canlandırmaları ve geliştirmeleri istendi. Tüm Sovyet cumhuriyetlerinin başkentlerinde Sovyet devleti fikrini güçlü bir şekilde ön plana çıkaran ve her bölgenin kendi milli kültürel geleneğini vurgulayan anıtsal binalar dikildi. Yeni apartmanlar ya eski mahallelerin içinde ya da şehrin dış çeperlerindeki toplu konutlar kapsamında inşa ediliyordu. Estetik özellikleri tamamen, zamanın hâkim toplumsal ideallerini yansıtıyordu. Bu dönemde inşa edilen binalarda işçilik iyiydi, içlerinde yaşaması görece konforluymuştu.

Ülke içindeki acımasız kolonileştirme stratejisinin aslında kocaman bir ülkeyi geri kalmış bir tarım toplumundan sanayileşmiş bir topluma dönüştürme gibi bir etkisi oldu; öte yandan şehirlerde sanayide istihdam patlaması, ihtiyaç duyulan konutların inşasından çok daha hızlı gelişti. Şehir nüfusunun büyük bir kısmının, aşırı kalabalık komün apartmanlarında veya barakalarda yaşamaktan başka seçeneği yoktu.

Teknik Üniversite, Almatı (Kazakistan)

Planetaryum, Almatı (Kazakistan)

Çadır, Karağandı (Kazakistan)

Çadır, Karağandı (Kazakistan)

Stalin'in ölümünün (1953) ardından mimarlar dekoratif binalar yapma pratiğinden uzaklaşmaya başladılar. Tarihselcilikle ilgili sorun, girift süslü fasatların beğenilmemesinden ziyade, bu tarz mimarinin zanaatkâr niteliğiyle, her geçen gün artan sınıai inşaat metotlarının geliştirilmesi ihtiyacı arasındaki çelişkiydi. Böylece yeni parti lideri Kruşçev tarafından başlatılan reformun ana ayaklarından birini konut sorununa hızlı ve kapsamlı bir çözüm bulmak oluşturdu. Kruşçev, Kasım 1954'te toplanan Tüm Sovyetler Birliği Mimarlar Konferansı'nda, eski inşaat teknolojilerine, süslü bina fasatlarına ve bina tiplerinin standartlaştırılmasındaki yetersizliklere karşı bir polemik başlattı. 1956 yılında toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi önüne, yirmi yıl içinde konut sorununu çözme hedefini koydu. Uzun yıllardır Stalinist sanayileşme politikaları tarafından ihmal edilen inşaat sanayine daha büyük bir fon ayırdı, yönetim bu sektörde üretimin artırılması konusundaki kararlılığını açıkça ilan etti.

Şehircilik Disiplinlerinin Ayağa Kalkışı

Kremlin liderliği şimdi artık bilim insanlarını, teknisyenleri ve mimarları kendi disiplinlerinde radikal bir modernleşme için; daha ileri Batılı metotları öğrenmeleri için harekete geçmeye teşvik etti. Bir yandan Parti sanat gibi alanlarda olası "sapmalara" karşı sınırlayıcı tutumunu korurken, modern mimariye tam tersine büyük ölçüde özgürlükler tanıdı, zira mimarlık ideolojiden arı bir teknoloji olarak görülüyordu.

Artık Sovyet entelektüelleri ve uzmanlarıyla yabancı kuruluşlar arasında temaslar, Stalinist döneme kıyasla çok daha rahattı; tabii yine de bu temaslar Sovyet gizli servisinin yakın takibi altında sürdürülüyordu. Bu alışverişler kısa zamanda Sovyet mimarlarının kendilerine has yeni teknolojik çözümler üretmelerine olanak tanıdı. Batı mimarlığıyla ilgili kitaplar, ilk önce çeviri metinler şeklinde daha sonra orijinal dillerinde yayımlandı. Bir zamanlar "formalist" diye burun kıvrılan Le Corbusier, Walter Gropius veya Ludwig Mies van der Rohe gibi büyük modern mimarlar şimdi artık yaygın kabul görmeye başlamıştı. 50'li yılların sonundan başlayarak, özellikle Fransız ve Sovyet şehirciler daha yakın işbirliklerine giriştiler. Böylece beton kalıp metoduyla inşa edilen ilk Sovyet konut blokları, bir Fransız inşaat sistemine dayanarak yapılmaya başlandı.

Fakat en önemli yabancı etki, Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerden geldi. Yeni Sovyet estetiği her şeyden önce Çekoslovakya ve Polonya'da yayımlanan metinlerden esinlendi. Bu iki ülke mimarisinde ve tasarımındaki modern akımlar, 40'ların sonunda ve 50'lerin başında kısa bir kesinti dışında hep devam etti. Başka bir esin kaynağı ise "bünyedeki yabancı ülke"lerden yani Baltık cumhuriyetlerinden geldi; bu ülkeler yeni bir tarz geliştirme sürecine aktif olarak katıldılar. Baltık ülkeleri iki dünya savaşı arasında yüksek kaliteli bir mimari modernizm geliştirmişlerdi. 1940 yılında Sovyetler Birliği'ne katılan Baltık bölgesi ülkelerindeki şehircilik disiplinleri, sadece kısa bir süreliğine kendilerini Stalinist dayatmalara uyarlamak durumunda kaldılar. Bu cumhuriyetlerin, daha en başından Sovyetler Birliği'ne bağlı olan cumhuriyetlere nazaran modern standartları daha erken benimsemelerinin nedeni budur.

Konstrüktivist dönemin estetiği de, genelde basit formlarla olsa da, rehabilite edildi. Kasım 1955'te çıkarılan iki kararname, inşaat sektöründe sadece sanayileşmeyi ve maliyetlerin düşürülmesini başlatmakla kalmadı, her türlü fazlalığı ve süsü de yasakladı. Elbette Sovyet mimarların uyması gereken

Ulusal Tiyatro, Bakü (Azerbaycan)

Ulusal Tiyatro, Bakü (Azerbaycan)

Ulusal Tiyatro, Bakü (Azerbaycan)

Su deposu gözetmen evi, Medeo (Kazakistan)

kapsamlı kurallar ve düzenlemeler varlıklarını sürdürdü. Sadece devlet planlama teşkilatının belirlediği şartlara göre hareket edebiliyor, harfi harfine uygulanması gereken “inşaat normları ve düzenlemeleri” tarafından sınırlanıyordu. Mimari planlar, prefabrik inşaat parçalarının yer aldığı bir kataloğa bağlı kalınarak yapılıyordu; bu katalog çok sınırlı bir seçki sunuyordu. Disiplini daha bilimsel kılmak için mimarlık ofislerine artık “Konut, Okul ve Hastane Geliştirme Araştırma Enstitüleri” deniyordu. Bir binanın mimarisi ile ilgili kararları tamamen teknik ve ekonomik işlevlerini gözeterek alma çabası, Sovyet şehirciliğindeki faydacı eğilimleri güçlendirdi. Mali getiri ve inşaat yönetiminin dayattıkları, sanatsal meselelerin ve kaliteyle ilgili sorunların önüne geçmişti. Bu en temel olana indirgeniş, tüm bir mimarlık pratiği üzerinde iz bıraktı, özellikle de konu toplu konut inşası olunca. Sadece az sayıda mimarın, tiyatrolar, müzeler, sosyal binalar veya spor salonları gibi daha bireysel projeler üzerinde çalışma şansı oldu.

1957 yılında yürürlüğe giren inşaat programı, 1960 yılına kadar mevcut konut sayısında 11 milyon metrekarenin üzerinde bir artış öngördü. Bundan iki yıl sonra, ilk konan hedeflerin de yetersiz olduğu düşünölmeye başlandı ve hedefler ciddi boyutlarda yükseltildi. İnşaat sektörünün sanayileşmesi sayesinde 1950 senesinde prefabrik parçaların sektördeki yüzdesi yüzde 25 iken, 1958’de yüzde 70’e yükseldi. Tuğla artık geriliğin simgesi, ekonomik açıdan verimsiz ve sanayileşmeyi engelleyen bir malzeme olarak görölmeye başlandı. Duvarların yapımında tuğla yerine giderek daha fazla sıkıştırılmış taş kullanılmaya başlandı; çelikle güçlendirilmiş betonarme, bir zamanlar bina temellerinde kullanılan moloz taşlarının yerini aldı. 60’ların başlarında tuğladan yapılmış yeni binaların oranı hâlâ yüksekti, ama yeni ve ileri inşaat malzemelerinin kullanımı artık yükselişe geçmişti.

Prefabrik tavanlı ve iç duvarlı birinci nesil tuğla evlerin ardından kısa bir süre sonra büyük ölçekli blokların inşasına, daha sonra da büyük ölçekli panel inşasına yönelik bir değişim meydana geldi. Şimdi artık seri üretim ve montaj, inşaat örgütlenmesine hâkim olmuştu. Yeni sanayileşmiş üretim metotlarıyla, günün koşullarına göre yeniden tanımlanmış konut tipolojilerini birleştirme ihtiyacı, yerleşim modelinde uzun erimli değişikliklere yol açtı. Stalin döneminin ortasında bahçe etrafında bloklar olan tipik şehir konut bloklarının yerini bağımsız apartman kompleksleri aldı. Başlangıçta birbirine tıpa tıp benzeyen beş katlı, asansörsüz doğrusal binalardan oluşan mahalleler oluştu; bu tip mahallelerde binalar birbirine paralel ve dik doğrular boyunca diziliydi. Sonra, 60’ların ortalarından itibaren bu beş katlı bina modeli, görece yüksek maliyetlerinden dolayı pahalı görölmeye başlanıp terk edildi. Bunların yerini dokuz ila on iki katlı konut blokları ve on altı ila otuz katlı gökdelenler aldı.

Modern Sovyet mimarisi, standart bina tipleri ile deneysel mimari arasındaki arayüzde gelişti. 50’li yılların sonunda, hedeflenmiş olan bina sayısının yüzde 90’ının standart tipte olması öngörölmüşü, geriye kalan yüzde 10 ise inovatif, özel çözümlere ayrılmıştı.

Ancak bu işlevselci kesinlik fazla uzun sürmedi. 60’lı yıllarda 1930’lu yılların mimari ayrıntıları bir kez daha su yüzüne çıktı. Çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde, özellikle de Kafkasya ve Orta Asya’da ulusal geleneklere dayanan, daha bireyselci mimari tarzlar ortaya çıktı. Ancak bu sefer Stalin döneminde olan bitenin aksine, retrospektif bir tarza geri dönüş, modern mimari dağarcığına ve sınaî inşaat yöntemlerine dayandırıldı. Mimarlar, “tarihsel köklerine” dönmeyi sadece monoton işlevselciliğin (postmodern) bir

Kahve, Almatı (Kazakistan)

Tiyatro fuayesi, Sumgayıt (Azerbaycan)

Kahve, Almatı (Kazakistan)

Otobüs terminali, Tiflis
(Gürcistan)

eleştirisi çerçevesinde seçmediler, cumhuriyetlerde yükselen ulusalcı ideolojilerin etkisi altında da kaldılar.

Anıtsal Merkezilik ve Betonarme Bloklar

Sovyet şehirciliğinin kilit kavramlarından biri, toplumu şehir planlamacılığıyla şekillendirmektir. Mimarlık, simgesel bir edim olarak, gelecekteki Komünist hayat tarzlarını yansıtan anıtsal heykelcilik olarak algılanıyordu. Halk ile Parti'nin birliğinin altını çizecek görkemli mekânlar yaratılmaya çalışılıyordu. Her ne kadar Stalin döneminin duygusalcılığı, Kruşçev tarafından "yapıbozuma" uğratılmış olsa da, devlet ve Parti liderliği gözünü mega projelere ve gösterişli yapılara dikmeye devam etmekteydi. Şehir planlamacılığının misyonu, toplumsal hiyerarşilere açık ve net bir fiziksel ifade vermektir. Sahne ışıkları Sovyet kolektifinin üzerine çevrilecekti; bu işlev çok büyük mitinglerle de yerine getiriliyordu, tüm bunlar Parti'nin hâkimiyetini meşrulaştırmaya da yarılıyordu. Bu tip kalabalık gösteriler için yürüyüşlerin yapılacağı çok geniş bulvarlara ("majstral") ihtiyaç vardı. Uçsuz bucaksız meydanların çevresinde hükümet ve Parti binaları, alışveriş merkezleri, kültür sarayları ve anıtlar gruplanmıştı; bu meydanlar güya "işçilerin" bir araya gelebilecekleri siyaset merkezleriydi, ama aslında böylesine güçlü bir devlet otoritesinin karşısında bireyin kendini tamamen çaresiz hissetmesi gibi bir etki yaratıyorlardı.

Merkezde duran mahalle, hiyerarşik kentsel dokunun kristalleşme noktasını oluşturuyordu. Sadece şehir hizmetlerinin odağı işlevi görmeye kalmıyor, Sovyet devlet gücünü – hem siyasal, hem kültürel, hem de yönetsel anlamda – temsil etmek gibi bir görev de üstleniyordu. Siyasal bir merkez oluşturmaya yönelik şehir planlamacılığı kavramı, SSCB'nin ta sonuna kadar temel odak olma konumunu sürdürdü. Burada belirleyici olan, tüm kentsel projelerin, özel mülkiyeti gözetmeden yürütülebilir olduğu gerçeğiydi. Kapitalist toprak paylaşımına dayalı ekonominin yasaları feshedilmişti. Böylece kurulan iktidar sahnesi, tamamen düşünülmüş planlanmış bir düzenlemeyi temsil ediyordu, ve bazı örneklerde radikal bir yeniden yapılandırma gerçekleştiriliyor, bazen bir şehrin bütün bir bölgesi tamamen yıkılıyordu. Amaç şehri tek bir kalıptan çıkarmaktı, şehirdeki tekil unsurlar bütünsel bir toplama boyun eğeceklerdi.

Sovyet şehirde çeşitlilik yoktu. "Batı"daki proleter mahallelerindeki durumun aksine, kendine has, yarı kamusal tarzlarıyla barlarda, oyun salonlarında vakit geçirmek suretiyle o cendere altındaki hayat koşullarından kaçmanın bir yolu yoktu. Kantinler ve kafeler hızla yemek yenip çıkılacak yerlerdi, restoranlarda yemek ise katı kurallara tabiydi ve son derece pahalıydı. Bir de halka açık tuvaletler konusunda ciddi bir sıkıntı vardı, daha da kötüsü var olanlar da genelde kapalıydı. Yetkililer, katı kamu düzeni politikalarıyla, dilencileri, sakatları ve fahişeleri kamusal alanın dışına atmaya çalışıyorlardı. Bu açıdan bakılınca, Sovyet şehirlerinde, tipik kapitalist metropole kıyasla toplumun marjinal unsurlarının daha az görünür olduğu söylenebilir.

Şehir merkezindeki dramatize düzenlemelerin çeperlerdeki karşılığı, betonarme toplu konutlardı. Devletin konut düzenlemesi, Sovyet ödül sisteminin tamamlayıcı bir parçasını oluşturuyordu. Apartmanlar, başvuru sahibinin faaliyetlerine ve nüfuzuna göre dağıtılıyordu. Politikacılar, askerler veya entelektüeller gibi toplumun "ayrıcıklı" figürleri şehir merkezlerinde yaşarken sıradan halk ya komün apartmanlarında ya da şehir çeperlerinde gelişen devasa toplu konutlarda yaşıyorlardı. Toplu konutta nicelik ve kârlılık ön planda olduğundan, kaba ve ince inşaatın kalitesinden ödün veriliyordu. Aynı şekilde toplu taşıma altyapısının ve kamuya açık diğer tesislerin gelişimi, o çeper bölgelerdeki dinamik büyümenin gerisinde kalıyordu. 50'lerde ve

Kullanılmayan bir depo,
Tiflis (Gürcistan)

60'ların başında inşa edilen yeni apartmanlar son derece küçüktü, fakat önceden bir "Kommunalka"da yaşamış olan herhangi biri, kendine ait bir mutfığa, banyoya sahip olmayı, musluklarından suyun akmasını, merkezi ısıtma sistemiyle ısınmayı çok büyük bir ilerleme sayıyordu. Apartmanların boyutu sonunda Brejnev çağında büyüyünce, hızla ve düşük maliyetlere inşa edilen "Kruşçevoka"lar da artık o kadar çekici olmamaya başladı. Pek çok yeni toplu konut projesinin, özellikle de manzarayı kaplayan beş katlı apartmanların estetik açıdan monoton oluşu, Sovyet halkı tarafından sık sık eleştirilen bir şeydi.

Şehir planlamacılığında önemli bir temel oluşturan adımlardan biri de 1958 senesinde yürürlüğe giren "Şehir Planlama ve Geliştirme Kuralları ve Normları"ydı. Bu kararnameyle birlikte artık şehirler, yaşama alanları, sanayi bölgesi, trafik ve belediye hizmetleri gibi farklı işlevsel birimlere ayrılmıştı; bu birimlerin her biri diğerlerinden yeşil alanlarla ayrılıyordu. "Mikrorayon" adı verilen birimler, toplu konut projelerinin temel mekânsal birimini oluşturmaya başlamıştı. Bunların boyutu 0,3 ila 0,5 kilometreydi, 10.000 ila 15.000'lik nüfusların kullanımına açıktı ve temel şehir şebekelerinden faydalanabiliyordu. Sonra pek çok mikrorayon birleşerek, kendi dükkânları, klinikleri, kültürel merkezleri olan bir konut bölgesi oluşturuyordu. Sonra da şehir merkezleri, sakinlerinin, alışveriş merkezi, tiyatro, otel, üniversite gibi daha özel ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Ancak Brejnev çağının dev toplu konut projeleri bile nihayetinde küçük kasaba cemaat hayatının ideallerine dayanıyordu. Parklar, çocuk oyun alanları, garajlar ve diğer özel iletişim düzenlemeleri vardı. Bu tür yönetilebilecek büyüklükteki bir yerleşim birimi, sakinleri arasındaki etkileşimi derinleştirmek üzere tasarlanmıştı, bu da dünyanın o bölgesinden aşına olduğumuz komşuluk kavramının Sovyet varyasyonunu temsil ediyordu. "Yerleşim Büroları" ve "Yerleşim Komiteleri" gibi özyönetim kurumlarının yardımıyla yetkililer bir tür kolektif yaşam biçimini daha çok teşvik etmeye çalışıyorlardı. Fakat aynı Batı'da olduğu gibi toplumsal gerçeklik bundan tamamen farklı bir resim sundu. Sakinlerin çoğu devlet kontrolünden kaçınmaya çalışıyordu. Evlerin çoğunda gündelik hayatlar, aile ve arkadaşlar arasında, mikrorayon'ların yapısına denk düşmeyen, kişilerin kendi çabalarıyla oluşturdukları cemaatler arasında sürdürülüyordu.

Opera binası,
Tiflis (Gürcistan)

Sovyet Şehirciliğinin Temel Unsurları

80'lerin ortalarında Sovyet nüfusunun üçte ikisi şehirlerdeki toplu konutlarda yaşıyordu; halbuki devrim zamanında bu oran sadece yüzde 18 idi. Burada dikkat çekici olan, büyük şehirlerdeki muazzam yoğunlaşmadır. 20'lerin ortasında sadece Moskova ve Leningrad'ın nüfusu bir milyonu geçerken, 1990'a gelindiğinde milyonluk nüfusa sahip şehirlerin sayısı yirmi dörde çıkmıştı. Böylece SSCB, dünyada eşi benzeri görülmemiş boyutlarda bir şehirleşme süreci yaşamış oldu.

Atlama platformu, Tiflis (Gürcistan)

Her ne kadar Batılı kavramlarla çeşitli paralellikler gösterse de, Sovyetler Birliği'nin şehirleşme sürecinde, toprağın ve mülkiyetin devletleştirilmesinin ötesinde bir grup özgül özellik öne sürülebilir. Örneğin ekonomi politikası açık bir şekilde bölgesel ve kentsel planlama politikasına hâkim olmuştur denilebilir. Toprak kullanımı programı, üretim yerlerinin dağıtımını düzenleyen genel plana tabiydi. Üretim alanları için hangi bölgelerin ayrılması gerektiğine dair tavsiyelerin yanı sıra bu plan, bölgesel kentsel sistemlerin geliştirilmesiyle ilgili, üretim projelerine dayanan rehber ilkeleri de belirliyordu.

Sahadaki kentsel ve mimari planlamadan sorumlu kişi, ilgili belediye yürütme komitesinin baş mimarıydı. Bu memurlar, SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı Devlet İnşa Komitesi'ne ve hem genel planı hem de inşaat planını, ayrıca bu planların uygulanmasının standart ilkeler ve normlara uyumlu olup olmadıklarını denetleyen Devlet Sivil Binalar ve Mimarlık Komitesi'ne bağlı çalışıyorlardı. Yine de tüm bu merkezîyetçi yaklaşıma rağmen bölgesel ve yerel yetkililerin hâlâ bir miktar serbest hareket sahaları vardı. Planlanmış projelerle ilgili kararlar Moskova'da alınıyor, bunların bütçeleri de oradan çıkıyordu; ancak gerçek yönetsel pratiklerde, alt birimler açıkça tanımlanmış hükümet politikalarını göz ardı edebiliyorlardı; aslında, ellerindeki kaynakları nasıl

Tiyatro, Sumgayıt (Azerbaycan)

Apartman, Tiflis (Gürcistan)

Büyük çadır, Bakü (Azerbaycan)

Dişli tren istasyonu, Tiflis (Gürcistan)

kullanacakları meselesinde son söz onların oluyordu. Sahte raporlar ve yanıltıcı manevralarla yerel memurlar, kendi önceliklerini merkezi rejiminkilerin önüne geçirebiliyorlardı.

Çok etnili Sovyet devletinin federal yapısı da benzer şekilde burada önemli bir rol oynuyordu. Siyasal açıdan önemli "Ana Uluslar" birliğe bağlı cumhuriyetler statüsünü koruyorlardı. Devlet ve Parti aygıtında, "pozitif ayrımcılık" ilkesine dayalı bir işe alma ve terfi etme politikası hâkimdi; cumhuriyetlere adını veren etnisiteye mensup kişiler kayırılıyor, buralardan gelen kişiler yerli liderlik saflarında önemli yerleri işgal ediyorlardı. Bu dolaylı yönetim biçimi olmadan, Sovyetlerin öylesine devasa bir ülkeyi yönetmeleri mümkün olmazdı. Merkezi rejim, birlikteki cumhuriyetlerin kullanımına maddi ve finansal kaynakları sunmuştu, bu kaynaklar büyük ölçüde "bölgesel prenslerin" yönetimine bağımsız bir şekilde kullanabilecekleri şekilde verilmişti. Konu kültürel işlere ve mimarlık projelerine gelince genelde daha da büyük bir özgürlük söz konusuydu. Bu özgür hareket sahasına sahip olmanın karşılığında bölgesel liderler, Moskova'daki en üst rütbelerin üstünlüğünü kabul etmekte zorundaydı.

Kaynaklar ve finansal yardımlar, bir hiyerarşi ilkesine göre dağıtılıyordu. Sovyet gelişim stratejisinin ödüllendirdikleri, Moskova'nın yanı sıra, birliğe bağlı cumhuriyetlerdeki büyük metropoller ve ülkenin ekonomi politikası açısından hayati önem taşıyan sanayi şehirlerdi. Bu şehirler orantısız ölçüde bonkör devlet destekleri aldılar; küçük ve orta büyüklükteki şehirlerse hep dezavantajlı durumda kaldılar. Ayrıca kent ve kırsal arasında benzer derin bir uçurum oluştu. Rejimin tamamen yıkılmasına kadar, kırsal kesimde yaşayan insanlar aleyhine ayrımcılık yapan son derece sınırlayıcı bir vize sistemi vardı; amaç metropollerini kontrolsüz bir iç göçe karşı korumaktı. Yine de iç göç hareketleri kontrolden çıktı. Kırsaldan toplu kaçış, köyleri bomboş bıraktı ve şehre kırsal hayat biçimlerini taşıdı. Bu olgunun etkileri bugün de hâlâ hissediliyor.

Eşitliksiz Mekânların Üretimi

Fransız filozof ve mekân kuramcısı Henri Lefebvre, ta 70'lerde SSCB'nin çöküşünü tahmin etmişti. Sovyet modelinin, kapitalist sermaye birikiminin revize bir versiyonu olduğu görüşünü ileri sürmüştü, bu modelin bu süreci daha da hızlandıracağını düşünüyordu. Yoğunlaştırılmış büyüme, en başta başarılı üretim bölgelerine ayrıcalık tanıyarak gerçekleşecekti.

Resmi ideolojinin iddia ettiğinin aksine, bu bölgesel kavramı asla tüm ülkede kendine yeterli bir gelişimi harekete geçirmeye yetecek sinerji etkisini üretmeyi başaramadı. Hiyerarşik yapılar sadece büyümenin yarattığı kutuplaşmanın derinleşmesine, ihmal edilen bölgelerin zayıflamasına yol açtı. Böylece büyük prestij projeleri ve anıtsal binalar nihayetinde yukarıdan dayatmacı bir tavrın timsali olmakla kaldılar, sembolik bütünleştirmeci güçleri, sistemin meşruluğunu uzun ömürlü bir şekilde güvence altına almaya yaramadı. Gücün dramatize edilmesinin hayali uzamı ile gündelik hayatın gerçek uzamı arasındaki çözülemez çelişki de aynı şekilde Sovyet imparatorluğunun ölüm fermanının imzalanmasına katkıda bulundu.

İngilizceden çeviren: Çiçek Özbek